

Božinka M. Petronijević¹
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet

PREVODNA LEKSIKOGRAFIJA – FRAZEOLOŠKI REČNICI I NJIHOVA STRUKTURA

Apstrakt: *U priloženom radu čini se pokušaj da se teorijski razloži pojam interlingvalnog frazeološkog rečnika kao kontrastivnog (sistemskog) i prevodnog (translatološkog), i u okviru prevodne leksikografije utvrdi njihova sistemska razlika. Centralno mesto u radu zauzima frazema/frazeologizam/frazeoleksema(a) kao leksička jedinica (LJ) u obliku fraze kao jednog formativa i njoj pridruženog, najčešće jednog, značenja kao hijerarhijske uređene sem-strukture. U zavisnosti od nukleusa fraze kao formativa, frazeme mogu biti: glagolske, nominalne, adjektivalne, adverbijalne, prepozicijalne i druge sa glagolskom strukturom kao najfrekventnijim frazeologizmom. U kontrastivnom leksikonu frazeologizmi se javljaju i u jeziku izvorniku (JI) i u jeziku cilju (JC) kao korespondentne strukture (slučaj apsolutne ekvivalencije) ili delom korespondentne (parcijalna ekvivalencija), bez teksta ili sa tekstom samo u originalu (dva rečnika tog tipa su predmet naše analize). Prevodni rečnik (translatološki) sastoji se iz dva dela: ovde opisanog I sistemskog dela, u JI i JC, i II teksta u originalu i translatu; u njima su frazeme realizovane uvek u odgovarajućim gramatičkim oblicima koji potvrđuju ili negiraju sistemski navedenu LJ i njen oblik u JI i JC.*

Ključne reči: *Frazema/frazeologizam/, frazeoleksema kao LJ, tipologija frazema u korespondentnom rečniku, tipologija frazema u prevodnim rečnicima, tekst1 (original) i tekst2 (translat), eksterna valentnost, interna valentnost, glagolske frazeme i njihovi pojavni oblici (infinitivni i finitni sa varijantama).*

¹ Autor je redovni profesor u penziji Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu. Imejl-adresa: cristivoje@sbb.rs.

1. Uvodne napomene

Kontrastivna frazeologija nemačkog i srpskog jezika jeste ona oblast kontrastivne lingvistike koja se i danas može smatrati zapostavljenom. Razlozi za ovakvo stanje su brojni, a daju se objasniti činjenicom da su kako kontrastivna lingvistika tako i frazeologija relativno mlađe naučne discipline, s kraja 60-ih i početka 70-ih godina 20. veka, usmerene tada primarno na sinhroniju. Kontrastivna frazeologija generalno, a posebno ona vezana za jezički par nemačko-srpski i obrnuto, daleko zaostaje za disciplinama poput morfologije, sintakse ili derivatologije (up. Engel /Mrazović 1986) zasnovane na strukturalizmu kao metodi. Upravo ta metoda je bila teže primenjiva na frazeologiju i ona bi mogla biti razlogom njenog zaostajanja kao segmenta kontrastivne lingvistike. Međutim, poslednjih godina može se primetiti povećano interesovanje za pojedinačne aspekte frazeologije u kontrastu nemačko-srpski, ali i drugih jezika. Po pravilu, reč je o naučnim radovima manjeg obima, bez kontinuativnog karaktera (up. <http://www.suedslavistik-online.de/01/>, pristupljeno 7. 10. 2018), iz kojih jasno proističe da u domenu frazeologije generalno, a posebno kontrastivne frazeologije, još uvek ne postoji metodološko-teorijski opšteprihvaćen aparat. Zbog te činjenice ovaj domen lingvistike ostaje i dalje na marginama naučnih istraživanja.

2. Frazeologizam kao leksička jedinica

Frazeologizam se u literaturi javlja kao najčešće korišćeni termin za ustaljenu (fiksnu) sintaksičku strukturu (frazu) sa najčešće jednom sem-strukturom (sememom), što ga dovodi u vezu sa leksemom, neretko i kao sinonimom, posebno kod izomorfije. Otuda u germanističkoj lingvistici i naziv frazeoleksem (FL) umesto frazeologizam, s naglaskom na njemu kao podvrsti leksema (up. Wotjak 1992: 51); međutim, nije redak ni naziv frazem (up. Dobrovolskij 1994a; Petronijević 2007; Donalis 1994; Korhonen 2007), koji se ni po čemu ne razlikuje od prethodno navedenih, izuzev što se ovaj uklapa u paradigmu: fonem, morfem, leksem i sl.

U srbistici se, na drugoj strani, osim frazeologizma upotrebljavaju i drugi termini: frazeološka jedinica, idiom ili idiomatski izraz, koji prema našem viđenju ne izražavaju isto, što nije slučaj sa nemačkim terminima. Ovaj u germanističkoj literaturi, nezavisno od naziva, podrazumeva ustaljenu frazu kao leksički formativ od najmanje dve konstituente sa jednim značenjem (sememom), nezavisno od konstituenata i od stepena providnosti i motivisanosti među njima, a Burger ove deli u tri grupe: a) nemotivisane, b) delom motivisane i c) motivisane (up. Donalis

1994: 346). Pošto su frazeološki formativi po obliku fraze, literatura u zavisnosti od njihovog nukleusa kao vrste reči razlikuje, pozivajući se pre svega na Burgera, sledeće (morfosintaksičke) frazeologizme: *nominalne, verbalne, adjektivalne, adverbijalne*, ali i *konjunkcionalne*. Ovi poslednji ilustrovani su tako sledećim primerom – *wenn auch*, misleći očigledno na subjunktor *wenn* kao nukleus (up. Dobrovna 2016: 19). Nijedan od navedenih tipova frazeologizama, međutim, ne nastaje prema određenom sintaksičkom modelu, već kao gotova leksička jedinica (LJ) ulazi u leksikon, bio on opšti ili prevodni (up. Fleischer 1997: 61 i sledeća). Novonastali ili novonastajući tip rečnika – *kontrastivni rečnik* (detaljnije o njemu kasnije) spada isključivo u domen morfosintaksičkog sistema dva jezika u kontrastu, i sveden je još uvek na isključivo verbalne frazeologizme.

3. Struktura kontrastivnih vs. prevodnih rečnika

3.1. Kontrastivni rečnici

Naziv *prevodni rečnik* očito da je preuzet iz nemačkog jezika kao termin *Übersetzungswörterbuch*, podrazumevajući pritom dvojezične ili višejezične leksikone sa *ekvivalencijom* kao centralnom relacijom (up. Duda et al 1986). Iz današnje perspektive nam se čini da su i interlingvalni leksikon i ekvivalent upitni, jer je očigledno da oni samo delom pokrivaju sadržaj prevodnog rečnika, ali da istovremeno na jednoj strani otvaraju problem razgraničenja između *korespondenta* i *ekvivalenta*, a na drugoj između *kontrastivnog* (sistemskog) rečnika i *prevodnog* (translatološkog). U *Srpsko-nemačkom rečniku valentnosti glagola* M. Đorđević, kao jedan od autora predmetnog rečnika, primećuje sledeće: „Nemački glagoli su zapravo prevodni ekvivalenti upotrebljenih glagola u srpskim primerima” (Đorđević/ Engel 2013: 10). Pogleda li se neki od primera poput:

Wörterbucheintrag (S. 655)

UDARITI /UDARATI 1

Osnovni oblici: *udarim/udaram*

Značenje: ,zadati kome udarac rukom ili kakvim predmetom,

Gradenje reči: *izudarati, udar, udarac, udarač; udaren*

SCHLAGEN 1

schlägt, schlug, hat geschlagen

,mit Hand oder (hartem) Gegenstand etwas treffen,

auf-, aus-, be-, er-, vor-, zuschlagen, Schlag, Schlagkraft, Schläger, Schlägerei; schlagkräftig

sub, ak (dir)	Rečenični plan: sub, ak (dir)
Semantika: sub AGT ³ fer; hum	sub AGT ³ fer, hum Ak
ak AFFfer; mat	ak AFFfer; mat
dir LOCall; mat	dir LOCall; mat
<i>Je li te on (zaista) udario?</i>	<i>Hat er dich (wirklich) geschlagen?</i>
<i>Ona ga je udarila (u lice)</i>	<i>Sie schlug ihn (ins Gesicht)</i>
<i>Oskar je udarao u svoj bubanj</i>	<i>Oskar schlug seine Trommel</i>

jasno se vidi da ovaj rečnik spada u tip *kontrastivnog* rečnika, a ne prevodnog, te da nije isključivo *morfosintaksički*, kako se obično uzima, već da je sistemski na različitim korespondentnim ravnima, počev od morfološke, preko semantičke (parafraza), tvorbene, sintaksičke te na kraju padežno-semantičke. Na svakoj od njih su navedeni i opisani korespondentni oblici, a strukture im se očigldno poklapaju, izuzev tvorbene. Problematičan je jedino *rečenični plan*, što će reći sintaksička valentnost, koji se iščitava iz parafraze i trebalo bi osim *dir*-dopune da obuhvati i *instumentalnu* (nečim). Za rečnik ovog tipa, namenjenog studentima sa jednim od ova dva jezika kao stranim u kontrastu, poželjno bi bilo da su uz direktivnu dopunu navedeni i *predlozi*, u srpskom kao polaznom jeziku: **po** (*nosu, glavi* i sl.), a u nemačkom **auf** (*Nase, Kopf* itd.). Izostanak ovih predloga mogao bi upravo biti izvorom grešaka u upotrebi, utoliko pre što su ispod kontrastivnog dela navedeni primeri neutemeljeni u kontekstu i produkovani od strane samih autora. U morfološko-sintaksičkoj ravni ovaj rečnik utemeljen je na dependencijalnom modelu U. Engela², isključivo vezan za glagole, koji su alfabetski uređeni; za razliku od svih ranijih Engelovih rečnika, jednojezičnih³ i kontrastivnih, alfabetskom ustrojstvu u ovom rečniku *ne* podležu glagolske *lekseme* već *sememe* markirane brojem, iz čega valja zaključiti da su značenja nosioci morfo-sintaksične valentnosti. Sledeći ovaj gramatički model i Engela samog, literatura beleži i kontrastivne rečnike u drugim jezicima poput: nemačko-poljski, nemačko-rumunski, nemačko-italijanski, nemačko-španski, nemačko-portugalski i dr., a detaljnije o ovome kod Srdić (2010: 47–59). U poređenju sa nemačko-srpskim i srpsko- nemačkim kontrastivnim rečnicima, ovi drugi neretko izostavljaju semantičku (parafraza) i logičko-semantičku ravan.

Osim kontrastivnih rečnika sa glagolom kao nukleusom, literatura beleži, što je veoma retko, i primer nominalnog kontrastivnog rečnika sa imenicom kao

²Za jezički par nemačko-srpsko(hrvatski) ovaj model je najiscrpnije prikazan u *Kontrastivna gramatika nemačkog i srpskohrvatskog jezika* (Engel/Mrazović et al. 1986).

³U jednojezične (nemačke) rečnike ovog tipa spada i retko pominjani rečnik KVL (Kleines Valenzlexikon deutscher Verben) autora Ulrich Engel, Helmut Schumacher, unter Mitarb. von Joachim Ballweg et al (1976).

nukleusom za jezički par špansko-nemački u rečniku *Kontrastive Grammatik und Lexikographie: Spanisch-deutsches Wörterbuch zur Valenz des Nomens* (up. Maria Jose Dominiqez Vazquez, internet).

3.2. Kontrastivni ili prevodni rečnik?

Ukoliko umesto glagola kao kod Đorđevića i Engela (2013) stoji frazema kao LJ, bez ikakvih daljih pojašnjenja, a na desnoj isto tako frazema ili neka druga LJ, jedna ili više, obično se uzimalo da je u pitanju prevodni rečnik sa ekvivalentima kao relacijom između dve LJ (LJ/S1 i LJ/N1). Takav rečnik uziman je u literaturi kao ilustracija za prevodne rečnike i nije pravljen razlika između korespondenta i ekvivalenta. Sve je poimano kao ekvivalent. Ilustrativan primer za to bio bi sledeći rečnik:

lupati ipf. [sebi] glavu

sich den Kopf zerbrechen,

sich Kopfzerbrechen machen

sich das Hirn zermarnern (Matešić et al. 1988: 124).

Frazeme, kako u JI (srpskohrvatski) tako i u JC (nemačkom), ne proističu iz teksta te se njihova tačnost mora proveriti u nekom drugom leksikonu, utoliko pre što njegov korisnik na osnovu navoda u samom rečniku ne bi morao/mogao znati kako da ga koristi u praksi. Potvrdu za prvi ekvivalent u nizu nalazimo kod Mrazović/Primorac (1991: 488), ilustrovan u nemačkom tekstu kao originalu, koji istovremeno pokazuje izostanak eksterne valentnosti kod Matešića; istu frazemu srećemo i kod Petronijević (2007: 108), ali s eksternom valentnošću u frazeoformativima oba jezika i u tekstovima na oba jezika (T1 /S i T1/N). Bez *eksterne* valentnosti u samoj odrednici sa isključivo jednom frazomom kao prevodnim ekvivalentom u N beležimo i kod Vajnbergera (Weinberger 2012: 2018 i sledeća); u srpskom tekstu (T1/S) sreću se tako kod ovog autora i primeri fakultativne realizacije argumenata kao odgovarajuća sintaksička valentnost, o čemu svedoče u T1 (T1/S) i podvučene prepozitivne dopune (Dprp *sa, oko*). Vidi:

lupati glavu

Ä: *sich den Kopf zerbrechen*

P: angestrengt nachdenken, nach einer Lösung suchen

W: den Kopf schlagen

B. Jezgrovito! A svaka je jezgrovitost mnogoznačna, pa i šutljivcu možeš pripisati sve što poželiš da nosi na leđima. Neka ovo kanu bude utjeha, ne treba sebi **lupati glavu**; nije ni u bunar trebalo govoriti (Ivan Aralica): Psi u trgovištu). Stoga

nema svrhe **lupati glavu** sa onim što je van našeg domašaja jer to ionako neće utjecati na naš vječni spas ili propast. Ako niste sigurni kako da prevedete neki termin, nemojte **lupati glavu** oko njega, ostavite ga na engleskom (Weinberger 2012, 218/219).

Prevodni tekst (translat) (T1/N)⁴ ne postoji ni kod Vajnbergera, pa i ovdje treba u drugim, posebno nemačkim leksikonima, proveravati upotrebu frazeme *sich den Kopf zerbrechen*. Ali s obzirom na činjenicu da ova frazema, nezavisno od teksta i vrste rečnika, uvek korespondira sa lupati glavu u srpskom, moglo bi se govoriti i o korespondentima, a na osnovu parafraze koja izostaje kod Matešića, a navedena je napred kod Vajnbergera (Weinberger), i o apsolutnoj semantičkoj ekvivalentnosti. Generalno posmatrano, Matešićev rečnik bi se pre dao svrstati u kategoriju kontrastivnih nego prevodnih.

3.3. Prevodni frazeološki rečnici i njihova struktura

Primeri koje ovde navodimo iz našeg drugog prevodnog rečnika, još uvek u izradi, na najbolji način ilustruju strukturu tog tipa rečnika, ali otvaraju i druga pitanja koja do danas nisu postavljana, ili bar ne tako često. Primeri koji slede otkrivaju da prevodni rečnici, za razliku od kontrastivnih, poznaju dva dela ili dve ekvivalentnosti: a) *kontrastivnu* i b) *translatološku* (tekstualnu). Uporedi:

1) *j-m etw. durch den Kopf gehen*

...., um aufzuschreiben, *was mir* in den nächsten fünf Minuten alles *durch den Kopf ging* (Wolfgang Herndorf 2015:171): Tschick).

1a) *proći/prolaziti kome što kroz glavu*

.....a meni, bi, cenim, bilo potrebno oko 500 stranica da objasnim *šta mi je* u tom trenutku *sve prolazilo kroz glavu* (Wolfgang Herndorf 2012: 170): Čik (prevod Mirjana V. Popović).

2) *kreuz und quer*

Da waren wir Hunderte Kilometer *kreuz und quer* durch Deutschland gefahren... (Wolfgang Herndorf 2015: 193): Tschick).

2a) *uzduž i popreko*

....vozili smo se stotine kilometara po celoj Nemačkoj *uzduž i popreko* (Wolfgang Herndorf 2012: 193): Čik (prevod Mirjana V. Popović).

⁴Brojka uz tekst ne označava ovde jezik, već sememu u originalu i njoj ekvivalentnu sememu u prevodu.

3) es *tut j-m leid um j-n/etwas*

Und es tat ihr unendlich leid, das konnte man sehen (Wolfgang Herndorf 2015: 193): Tschick).

3a) *biti kome koga/čega žao*

I zaista se videlo da joj je beskrajno žao (Wolfgang Herndorf 2012: 193): Čik (prevod Mirjana V. Popović).

4) *den Verdacht schüren*

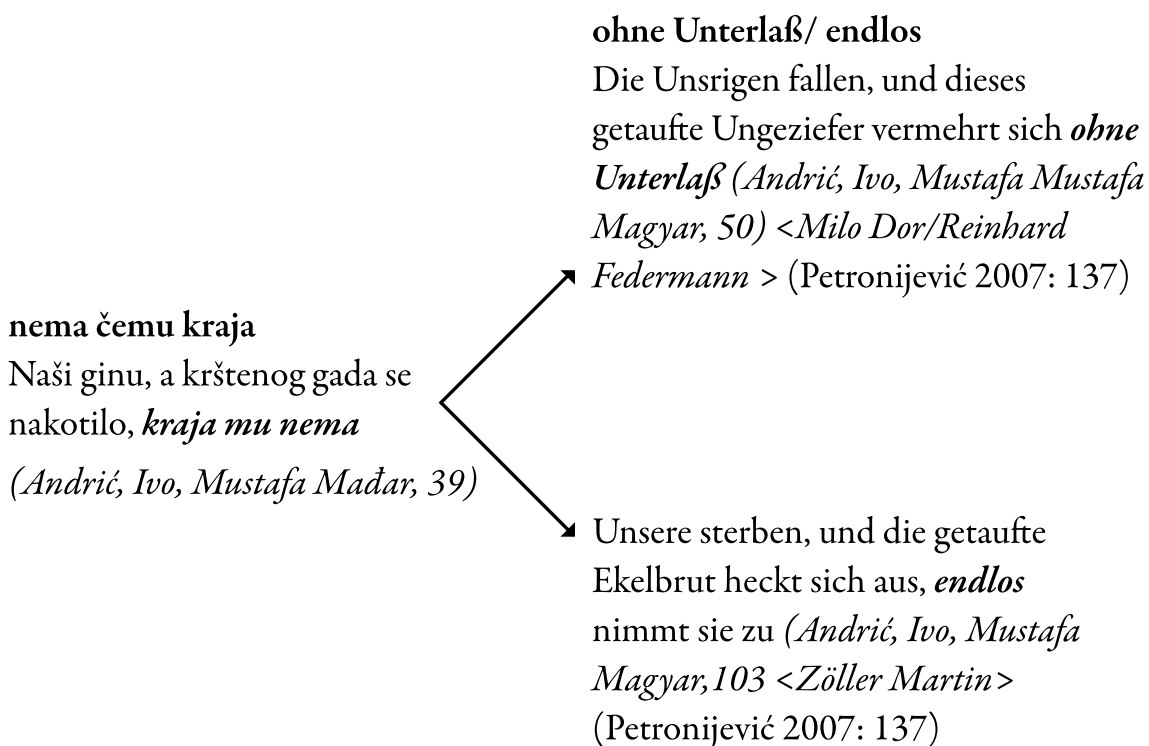
Wenn einer, hat er die Mittel, den Verdacht zu schüren, ohne ihn direkt auszusprechen (Christa Wolf (1998: 45): Medea. Stimmen).

4a) *podstaknuti sumnju / potpiriti sumnju*

A on, kao niko drugi, raspolaže sredstvima kojima može da podstakne sumnju, a da je pritom ne izgovori u lice (Krista Wolf (2001: 40): Medea. Glasovi (prevod Mirjana Milošević-Vitman).

4b) *Ako iko ima mogućnosti da potpiri sumnju, a da je direktno ne izgovori, onda je to on* (Christa Wolf (2001: 45): Medea. Glasovi (prevod Vahidin Preljević).

To važi za sve tipove frazeoloških LJ (*verbalne, nominalne, adjektivalne, adverbijalne* i sl.), a u navedenim primerima reč je o *verbalnim* kao najfrekventnijim frazeološkim LJ, a sporadično i o *adverbijalnoj* LJ (*kreuz und quer/uzduž i popreko*). Na formalnom planu, primećuje se relativno mali broj korespondenata (najčešće jedan), istovremeno i apsolutnih ekvivalenata, što potvrđuju i tekstovi u originalu i prevodu (T1/N spram T1/S, T2/S te T1/S spram T1/N, T2N) iz kojih ove proističu. U takvom slučaju se najčešće govori o *mono-ekvivanciji* ili odnosu 1:1. Što je broj ekvivalentnih tekstova u prevodu manji, to je i broj frazema kao ekvivalenata manji i obrnuto (up. 4 vs. 4a i 4b). T1 u originalu (npr. srpskom) i T1/2 u prevodu (nemački) mogu biti ekvivalentni, ali ne i na planu izraza korespondentni. Iz primera koji sledi jasno proističe *poli-ekvivalencija* bez korespondentnih formativa. Polazna frazema u srpskom kao JI spada tako u grupu *verbalnih*, a prevodni ekvivalenti u nemačkom u grupu *prepozicionanih* frazema ili je pak ovaj sveden na jednu reč (leksemu). Imajući ovu činjenicu u vidu, lako se može zaključiti da između originala i prevoda postoji odnos parcijalne ekvivalencije. Uporedi:

3.3.1. Glagolski frazeologizmi i njihova struktura u prevodnim rečnicima

Ova problematika ostala je do danas van domašaja kako intralingvalnih tako i interlingvalnih istraživanja; primetno je, međutim, da se tako germanistička frazeologija, za razliku od srpske npr., počinje sve više da bavi *valentnošću glagolskih frazeologizama* u pokušaju povlačenja razlike između homonimne glagolske strukture (glagola u slobodnoj upotrebi) i valentnosti frazeologizma. U tu svrhu frazeologija uvodi nove pojmove: unutrašnja valentnost (*innere Valenz*) i spoljašnja (*externe Valenz*), koje nam lično iz literature nisu uvek jasno razlučive (up. Agel, internet; *Gondek/Szczek*, internet), a što se lepo može videti iz navedenog izvora *Gondek/Szczek*. Unutrašnja valentnost utemeljena je najčešće na sintaksičkoj dependencijalnoj valentnosti U. Engela i iz navoda se ne može videti nikakva razlika između valentnosti frazeme i glagola u slobodnoj upotrebi. Tome u prilog idu i gledanja nekih lingvista koji se slažu u tome da se valentnost frazeologizma i valentnost glagola, onako kako ih srećemo u napred navedenim rečnicima, poklapaju (detaljnije kod Keil 2012: 60). Uporedi *tabelu 1*:

Beispiel	Valenzmuster des Verbs	
	im freien Gebrauch ¹⁰	im phraseologischen Gebrauch
jdm. das Herz abdrücken	E sub + Edat + Eakk	E sub + Edat + Eakk
jdm. das Herz brechen	Esub + Edat + Eakk	Esub + Edat + Eakk
etw. nicht übers Herz bringen	Esub + Eakk + Edir	E sub + Eakk + Edir
jdn. an sein Herz drücken	Esub + Eakk + Edir	E sub + Eakk + Edir
sein Herz für jdn. entdecken	Esub + Eakk + Epräp	Esub + Eakk + Epräp
sein Herz erleichtern	Esub + Eak	Esub + Eak
sich ein Herz fassen	Esub + Eakk	Esub + Eakk
alle Herzen fliegen jdm. zu	Esub + Edat	Esub + Edat
seinem Herzen einen Stoß geben	Esub + Edat + Eakk	Esub + Edat + Eakk
jdm. einen Stich ins Herz geben	Esub + Edat + Eakk + Edir	Esub + Edat + Eakk + Edir
etw. greift jdm. ans Herz	Esub + Edat + Epräp	Esub + Edat + Epräp
ein hartes/stolzes/usw. Herz haben	Esub + Eakk	Esub + Eakk
vom Herzen kommen	Esub + Edir	Esub + Edir
aus seinem Herzen keine Mördergrube machen	Esub + Eakk + Epräp	Esub + Eakk + Epräp

Eksterna (spoljašnja) valentnost zasnovana je na semantičkom modelu valentnosti onako kako je srećemo kod Helbiga (1983: 142, 1992: 13, 153) i B. Wotjak (1992: 51). Pod ovom valentnošću, kada su frazeme u pitanju, podrazumevaju se argumenti ili *variable* frazeme kao semantičke predikatske strukture markirane u nemačkom neodređenim zamenicama: **jemand**, jemandem (**j-m**), jemanden (**j-n**), koje u tekstu pokrivaju semantičku kategoriju *osoba* i *etwas*, koja markira *stvari/ radnju* i sl. U srpskom jezičkom sistemu ovim kategorijama odgovaraju korespondenti: (**ne**) **ko, kome, koga** i **što** (korespondent od *etwas*). *Glagolske* frazeme sa eksternom valentnošću nisu obeležje svih glagolskih frazema, već samo jedne potklase (a) koja stoji u infinitivu sa obligatornom *eksternom* valentnošću, što se često previđa kod postojećih „prevodnih” (kontrastivnih rečnika), a o čemu je napred bilo više reči. Uporedi:

5) *j-m etw. durch den Kopf gehen*

....um aufzuschreiben, **was mir in den nächsten fünf Minuten alles durch den Kopf ging** (Wolfgang Herndorf 2015: 171): Tschick).

5a) a) *proći/prolaziti kome što kroz glavu*

.....a meni, bi, cenim, bilo potrebno oko 500 stranica da objasnim šta mi je u tom trenutku sve prolazilo kroz glavu (Wolfgang Herndorf 2012: 170): Čik (prevod Mirjana V. Popović).

U tekstovima 5 i 5a), dakle u originalu i prevodu, glagolske frazeme tipa (a) stoje sa glagolom u ličnom (finitnom) glagolskom obliku sa obligatorno realizovanim argumentima u vidu obligatornih dopuna (D dat) **mir – mi (meni)** i (Dsub) **was alles** odn. **šta**. Tako gledano, tekst je uvek marker ispravne valentnosti, bilo u infinitivu ili finitnom obliku. *Red reči* u infinitivu frazeološke LJ tipa a) razlikuje se u nemačkom i srpskom jeziku; eksterna valentnost sa varijablama (argumentima) stoji u nemačkom na početku (**j-m/etw.**), glagol u infinitivu na kraju (**gehen**); u srpskom glagol stoji na početku (**proći/prolaziti**), a argumenti iza njega (**kome, što**). U tekstu glagol stoji u finitnom obliku i zadržava poziciju tipičnu za red reči u rečenici nemačkog i srpskog jezika (up. Engel/Mrazović et al. 1986).

Tip b) obuhvata frazeme u obliku infinitiva, po pravilu kao korespondente u JI (jezik izvornik) i JC (jeziku cilju), *bez eksterne valentnosti*, kao u primerima:

7) *die Schulbank drücken-*

und behauptete steif und fest, mit mir in Danzing die Schulbank gedrückt zu haben (Günter Grass (2008: 21): Beim Häuten der Zwiebel).

7a) *trljati klupu*

.... i izričito i nepokolebljivo tvrdi da je skupa sa mnom trljao klupu u Dancigu (Ginter Grass (2008: 19): Ljušteći luk (prevod Zoran S. Cvetković).

8) *unter Beobachtung stehen*

Heinrichs Vater....stand unter Beobachtung und wurde im Frühherbst vierzig von der Gestapo verhaftet (Günter Grass (2008: 23): Beim Häuten der Zwiebel).

8a) *nalaziti se pod prismotrom*

Hajnrihov otac....nalazio se pod prismotrom da bi ga u ranu jesen četrdesete uhapsio Gestapo (Ginter Grass (2008: 21): Ljušteći luk (prevod Zoran S. Cvetković).

Iz infinitiva kod tipa b) se, za razliku od a), ne mogu iščitati argumenti, posebno ne AGENS; on se da zaključiti samo iz teksta kao deo *interne* valentnosti, tačnije kao dopuna (D sub) i zato ne treba da čudi ova dopuna kod Kajl (2012: 60), iako se iz njenih navoda skoro nigde u infinitivu ne vidi taj argument i dopuna. Infinitiv glagola u nemačkoj frazemi stoji na kraju, a sintaksička dopuna (Dakk, Dsit) ispred njega; u srpskom je stanje obrnuto – dopuna stoji generalno iza infinitiva i iz nje se

može izvesti sintaksička valentnost. U tekstu (i T1 i T2), frazeme tipa b) realizovane su u finitnom obliku, kao i u svakoj drugoj rečenici.

Primeri poput:

9) *j-n trifft der Schlag*

denn Wertheimer habe das notwendig gehabt und es hätte ihn zweifellos der Schlag getroffen, so Fanz, wenn er gesehen hätte, in was für einem Zustand die Leute das Haus hinterlassen haben (Tomas Bernhard (2006: 130): Der Untergeher).

9a) *udariti koga kap,*

jer Verthajmeru to bilo potrebno i sigurno bi ga udarila kap, rekao je Franc da je video u kakvom su stanju oni ljudi ostavili kucu... (Tomas Bernhard (2006: 121): Der Untergeher) 224).

10) *auf j-n ist Verlaß*

Er findet die Lücke, ist davongekommen, wenn auch beschädigt, auf ihn ist Verlaß (Ginter Grass (2006: 247): Beim Häuten der Zwiebel).

10a) *osloniti se na koga*

On pronade rupu i već ga nema, iako oštećen, na njega se može osloniti (Ginter Gras (2007: 221): Ljušteći luk) (prevod Zoran S. Cvetković).

11) *j-m platzt der Kragen*

..... dem der Kragen platzt, weil die anderen nicht auf der Höhe sind... (Ingeborg Bachmann (2017: 137): Malina).

11a) *pući kome film*

..... Bela besno baca karte na sto, kao gospodin kome na nekoj velikoj, odlučujućoj konferenciji pukne film, jer ostali nisu njegovog kalibra... (Ingeborg Bahman (1999: 111): Malina (prevod Sonja Došlov).

ilustruju daleko ređi podtip frazeoloških rečnika, kako u sistemskoj tako i u prevodnoj leksikografiji, u poređenju sa podtipovima a) i b). Iz formativa isključuju infinitiv i beleže finitni oblik kao *unutrašnju* valentnost koju srećemo i u tekstu. Primeri pokazuju da se podtip c) češće javlja u nemačkom frazeološkom sistemu, a da u srpskom prevodu s njim najčešće korespondira tip a), samo u delu koji dotiče površinsku ravan.

Primeri poput:

12) *es zuckt j-m durch den Kopf*

Im Einschlafen zuckt es durch meinen Kopf, es blitzt dain, verdunkelt mich wieder... (Ingeborg Bachmann (2017: 132): Malina).

12a) proći kome trzaj kroz glavu

Dok padam u san, kroz glavu mi prolazi trzaj, u njoj seva, varniči, zatamnjuje me... (Ingeborg Bahman (1999: 107): Malina (prevod Sonja Došlov).

13) *j-m verschlägt es die Sprache*

Mir verschlug die Sprache (Wolf, C. (2008: 126): Cassandra).

13a) preseći se kome jezik

Meni se jezik presekao. Prokleta vlasti, i moja službo kleta! (Volf, Krista (1987: 112): Kasandra (prevod Drago Tešević).

14) *es steht schlimm um j-n*

Aber um die Verhafteten stehe es schlimm. Brecht, Bertolt (1964: 98) *Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar.*

14a) rdavo se kome piše

Ali uhapšenima se rdavo piše (B. Brecht (1987: 114): Poslovi gospodina Julija Cezara (prevod Slobodan Glumac).

15) *es regnet Schusterjungen*

Jetzt wird aber gegangen, und wenn es Schusterjungen regnet (Christa Wolf (1978: 148): Kindheitsmuster).

15a) padati sekire s neba

E, sad će se ići, pa makar sekire padale s neba (Krista Volf (1979: 134): I detinjstvo, zar ne?) (prevod Predrag Kostić).

ukazuju na postojanje još jednog tipa frazema – tipa c), koji očigledno u nemačkom jeziku spada u frazeme sa bezličnim (*nulovalentnim*) glagolima i zamenicom *es* kao markerom; nezavisno od nje, frazema kao formirativ ima oblik *interne* valentnosti iz koje proističe da zamenica *es* stoji na početku, ispred glagola u ličnom glagolskom obliku, a u tekstu može da menja mesto. Ovaj tip c) ne korespondira sa istim tipom u srpskom jeziku, što se posebno vidi iz usporedne *unutrašnje* valentnosti, a može se zaključiti i iz priložene *tabele 2*. Uporedi:

VALENTNOST FRAZEMA – *tabela 2*

16) *es zuckt j-m durch den Kopf* < Ddat, Ddir >

Im Einschlafen zuckt es durch meinen Kopf, es blitzt dain, verdunkelt mich wieder... (Ingeborg Bachmann (2017: 132): Malina).

16a) proći kome trzaj kroz glavu < Dsub, Ddat, Ddir >

Dok padam u san, kroz glavu mi prolazi trzaj, u njoj seva, varniči, zatamnjuje me... (Ingeborg Bahman (1999: 107): Malina (prevod Sonja Došlov).

17) *j-m verschlägt es die Sprache* < *Dsub, Ddat* >

Mir verschlugs die Sprache (Wolf, C. (2008: 126): Cassandra).

17a) *preseći se kome jezik* < *Dsub, Ddat* >

Meni se jezik presekao. Prokleta vlasti, i moja službo kleta! (Volf, Krista (1987: 112): Kasandra) (prevod Drago Tešević).

18) *es steht schlimm um j-n* < *Dprep, Dmod* >

Aber um die Verhafteten stehe es schlimm (Brecht, Bertolt (1964: 98): Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar).

18a) *rdavo se kome piše* < *Ddat, Dmod* >

Ali uhašenima se rdavo piše (B. Brecht (1987: 114): Poslovi gospodina Julija Cezara) (prevod Slobodan Glumac).

19) *es regnet Schusterjungen* < *Dakk* >

Jetzt wird aber gegangen, und wenn es Schusterjungen regnet (Christa Wolf (1978: 148): Kindheitsmuster).

19a) *padati sekire s neba* < *Dsub, D dir* >

E, sad će se ići, pa makar sekire padale s neba (Krista Volf (1979: 134): I detinjstvo, zar ne?) (prevod Predrag Kostić).

U sistemu srpskog jezika preovladava tip a), iako su mogući i tip b) – (16a, 19a) i tip c) – (17a i 18a). Tekstovi i u originalu i u prevodu su apsolutno ekvivalentni.

Ova četiri tipa bi predstavljala okosnicu strukture glagolskih frazeologizama kao najfrekventnijih, bilo da je reč o sistemu pojedinačnih jezika, kontrastivnom leksikonu ili prevodnom (translatološkom) rečniku. Najfrekventnije su pritom glagolske frazeme u infinitivu (sa eksternom i internom valentnošću), a daleko ređe one sa finitnim oblikom kao internom valentnošću, bez markera i sa markerom *es*.

4. Zaključna razmatranja

Analiza pokazuje da dvojezični i višejezični rečnici spadaju u kategoriju kontrastivnih rečnika kao sistemskih sa elementima prevodnog kao translatološkog. To važi i za frazeološke rečnike sa frazemama kao leksičkim jedinicama u obliku fraze kao jednog formativa i njemu najčešće pridruženog jednog značenja kao uređene sem-strukture. U zavisnosti od nukleusa fraze kao formativa, frazeme mogu biti: nominalne, adjektivalne, adverbijalne, prepozicionalne i druge sa glagolskom strukturom kao najfrekventnijim frazeologizmom. U kontrastivnom leksikonu frazeologizmi se javljaju i u jeziku izvorniku i u jeziku cilju kao korespondentne strukture (slučaj apsolutne ekvivalencije) ili delom korespondentne (parcijalna

ekvivalencija), bez teksta ili sa tekстом samo u originalu (dva rečnika tog tipa predmet su priložene analize). Prevodni ili translatološki rečnik kao tip rečnika sastoji se iz dva dela: ovde opisanog I – sistemskog dela, u jeziku izvorniku i jeziku cilju, i II – translatološkog dela, tekst u originalu i translatu (prevodu); u njima su frazeme realizovane uvek u odgovarajućim gramatičkim oblicima koji potvrđuju ili negiraju sistemski navedenu leksičku jedinicu i njen oblik u JI i JC.

Analiza glagolskih frazeologizama u nemačkom i srpskom jeziku, za svaki jezik posebno, i u usporedbi, pokazuje da su njihove strukture slične, ali ne apsolutne. Najčešći je tip a) – frazeme sa eksternom valentnošću, koje stoje u infinitivu sa obligatornom *eksternom* valentnošću, što se često previđa kod postojećih „prevodnih” (kontrastivnih rečnika) za jezički par srpsko-nemački i obrnuto. *Red reči* u infinitivu frazeološke LJ tipa a) razlikuje se u nemačkom i srpskom jeziku; eksterna valentnost sa varijablama (argumentima) stoji u nemačkom na početku, glagol u infinitivu na kraju; u srpskom glagol stoji na početku, a argumenti iza njega. U tekstu glagol stoji u finitnom obliku i zadržava poziciju tipičnu za red reči u rečenici nemačkog i srpskog jezika (up. Engel/Mrazović et al. 1986); iz infinitiva kod tipa b) ne mogu se iščitati argumenti, posebno ne AGENS; on se može zaključiti samo iz teksta kao deo *interne* valentnosti, tačnije kao dopuna (*D sub*). Infinitiv glagola u nemačkoj frazemi stoji na kraju, a sintaksička dopuna (*Dakk, Dsit*) ispred njega; u srpskom je stanje obrnuto – dopuna stoji generalno iza infinitiva i iz nje se može izvesti sintaksička valentnost. U tekstu (i T1 i T2) frazeme tipa b) realizovane su u finitnom obliku kao i u svakoj drugoj rečenici.

Daleko ređi podtip frazeoloških rečnika, kako u sistemskoj tako i u prevodnoj leksikografiji, sa glagolom kao nukleusom jeste podtip c); oni iz formativa isključuju infinitiv i beleže finitni oblik kao *unutrašnju* valentnost koju srećemo i u tekstu. Primeri pokazuju da se ovaj podtip – c) češće javlja u nemačkom frazeološkom sistemu, a da u srpskom u prevodu s njim najčešće korespondira tip a), samo u delu koji dotiče površinsku ravan; črtvrti tip, tip d), poznaje samo nemački jezički sistem; njega čine frazeme sa bezličnim (*nulovalentnim*) glagolima i zamenicom *es* kao markerom; frazema kao formirativ ima oblik *interne* valentnosti iz koje proističe da zamenica *es* stoji na početku, ispred glagola u ličnom glagolskom obliku, a u tekstu može da menja mesto. Ovaj tip d) ne korespondira sa istim tipom u srpskom jeziku, što se posebno vidi iz usporedne *unutrašnje* valentnosti.

Skraćenice

D akk – dopuna u akuzativu (objekat)

D dat – dopuna u dativu

D dir – direktivna dopuna (pravac)

D mod – modalna dopuna (način)

D prep – prepozicionalna dopuna

JC – jezik cilj (na koji se prevodi)

JI – jezik izvornik (jezik originala sa koga se prevodi)

LJ – leksička jedinica

LJ/SI – leksička jedinica (semema 1) u srpskom

LJ/NI – leksička jedinica (semema 1) u nemačkom

T1 – tekst1 u originalu

T2 – translat

Literatura

1. Agel, Vilmos (1988), *Überlegungen zur Theorie und Methoden der Historisch-synchronen Valenzsyntax*, dostupno na: <https://books.google.rs/books?isbn=3111635>, pristupljeno 26. 10. 2018.
2. Bunčić, Daniel, Golubović, Biljana (2009), *Südslavische Phraseologie – südslavistik online*, dostupno na: <http://www.suedslavistik-online.de/01/>, pristupljeno 25. 10. 2018.
3. Donalis, Elke (1994), *Diskusion Idiom, Phraseologismus oder Phrasem*, dostupno na: https://idspub.bszbw.de/frontdoor/deliver/index/docId/777/file/Donalies_Idiom_1994.pdf, pristupljeno 25. 10. 2018.
4. Dobrova, Evgeniia Aleksandrovna (2016), *Deutsche und russische Phraseologismen mt Farbkomponenten aus linguokultureller Sicht*, dostupno na: <https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/3060/1/sto42605.docx>, pristupljeno 26. 10. 2018.
5. Dobrovolskij, Dimitri (1994a), „*Phrasem-Konstruktionen in Parallelcorpora*”, Prinz, M./Richter Vapaatalo, U. (Hgg.): *Idiome, Konstruktionen, 'verblümete Rede', beiträge zur Geschichte der germanistischen Phraseologieforschung*, Stuttgart, 327–340.
6. Duda, Walter et al. (1986), „Zu einer Theorie der zweisprachigen Lexikographie. Überlegungen zu einem neuen russisch-deutschen Wörterbuch”, *Linguistische Studien /ZISW/*. Reihe A: Arbeitsberichte 142, Berlin: Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 1–121.
7. Engel, Ulrich, Pavica Mrazović (1986), *Kontrastive Grammatik deutsch-serbokroatisch*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
8. Fleischer, Wolfgang (1997), *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Niemer Verlag.
9. Gondek, Anna/Szezec, Joanna (2018), *Kulinarische Phraseologie. Intra- und interlinguale Einblicke*, dostupno na: <https://books.google.rs/books?isbn=3732903893>-, pristupljeno 25. 10. 2018.

10. Helbig, Gerhard (1983), „Valenz und Lexikografie”, *Deutsch als Fremdsprache* 20, Heft 1983/3, 137–143.
11. Helbig, Gerhard (1992), *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
12. Ivanović, Branislav (2012), *Recesivna obeležja nemačkih frazeologizama i tendencije nivelacije prema savremenom jezičkom stanju* (neobjavljena doktorska disertacija), Beograd: Filološki fakultet.
13. Keil, Martina (2012), *Wort für Wort. Repräsentation und Verarbeitung verbaler Phraseologismen*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag (dostupno na: <https://books.google.rs/books?isbn=311165229>, pristupljeno 26. 10. 2018).
14. Korhonen, Jarmo (2007), „Phraseme im Sprachgebrauch und in der Übersetzung”, *Phraseologie – Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 574–589.
15. Petronijević, Božinka (2007), *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*, Beograd: Jasen.
16. Petronijević, Božinka (2016), „Teorija i praksa nemačko-srpske i srpsko-nemačke frazeologije i frazeografije”, u: *U Carstvu reči – jezici i kulture*, Filološki fakultet u Beogradu – FOCUS – Forum za interkulturalnu komunikaciju, 80–95.
17. Srdić, Smilja (2010), „Teorija valentnosti i leksikografija”, *Riječ*, nova serija, br. 4, Nikšić: Institut za jezik i književnost – Filozofski fakultet, 47–59.
18. Vazquez, Maria José (2011), *Kontrastive Grammatik und Lexikographie: Spanisch-deutsches Wörterbuch zur Valenz des Nomens*, dostupno na: https://www.academia.edu/4604962/kontrastive_Grammatik_und_Lexikographie, pristupljeno 13. 10. 2018.
19. Wotjak, Barbara (1992), *Verbale Phraseolexeme in System und Text*, Reihe Germanistische Linguistik, Band 125, dostupno na: <https://books.google.rs/books?isbn=311137032>, pristupljeno 26. 10. 2018.

Rečnici

1. Djordjević, Milo/Engel, Ulrich (2013), *Srpsko-nemački rečnik valentnosti glagola*, Wörterbuch zur Verbvalenz *serbisch-deutsch*, München – Berlin – Washington D.C.: Verlag Otto Sagner.
2. Matešić, Josip et al. (1988), *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Zagreb–München: Matica hrvatska – Verlag Otto Sagner.
3. Mrazović, Pavica, Ružica Primorac (1981), *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, Beograd: Narodna knjiga.
4. Mrazović, Pavica, Ružica Primorac (1991), *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, 2. izdanje, Beograd: Naučna knjiga.
5. Petronijević, Božinka (2007), *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*, Beograd: Jasen.
6. Weinberger, Helmut (2012), *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch angeordnet nach semantischen Gruppen*, Wien: Facultas.wuv.

Božinka M. Petronijević
Universität Kragujevac
Fakultät für Philologie und Künste

INTERLINGUALE LEXIKOGRAPHIE – PHRASEOLOGISCHE WÖRTERBÜCHER UND IHRE STRUKTUR

Zusammenfassung

Phrasem/Phraseologismus/Phraseolexem sind Bezeichnungen für die lexikalischen Einheiten (LE) mit dem phraseologischen Formativ in Form von Phrase, dem eine semantische Struktur (Semem) zugeordnet wird. Nach dem Nukleus der Phrase werden so: *verbale, nominale, adjektivale, adverbiale, präpositionale* und andere Phraseme unterschieden. Falls sie als korrespondente LE in mindestens zwei Sprachen vorkommen, wohl ohne Kontext (Text), sind sie die Einheiten von interlingualen systematischen (*kontrastiven*) Wörterbüchern. Interlinguale Wörterbücher aber, die außer dem systematischen Teil auch äquivalente Texte enthalten (*Original* und *Translat*), sind als *Übersetzungs-* oder *translatologische* Wörterbücher zu bezeichnen. Als unterschiedliche aber feste phraseologische Formative kommen Phraseme in verschiedener Erscheinungsform vor, die aufs Engste mit der Valenz (*interne* und *äußere*) zusammenhängt. Bei den *verbalen* LE-Phrasemen überwiegt so die *Infinitiv*-Form, wobei auch die *finite* nicht auszuschließen ist.

Schlüsselwörter: Phraseologismus/Phrasem/Phraseolexem, Phrase, lexikalische Einheit (LE), Korrespondent, kontrastives Wörterbuch, Äquivalenz, Übersetzungswörterbuch, innere Valenz, äußere Valenz, Text (Original und Translat).

Preuzeto 1. 11. 2018.
Korekcije 3. 12. 2018.
Prihvaćeno 10. 12. 2018.